

biorąc, chodzi o decyzję Międzynarodowego Trybunału Wojennego w Norymberdze, która nie przewidywała żadnej rewizji lub zwolnienia. Aliancka Rada Kontroli, której przysługiwało prawo złagodzenia wyroku, dawno już nie istnieje. Poza tym już w 1946 r. odmówiła ona prawa łaski Hessowi. A jeśli chodzi o sedno sprawy, czy nie jest absurdem mówienie o stosowaniu humanitarnych zasad wobec człowieka, którego nazwisko związane jest z najbardziej niehumanitarnym reżimem XX wieku? Legenda o pokojowym poselstwie Hessa w Anglii jest kłamstwem. Hess nie chciał zakończenia wojny, lecz kontynuowania jej wspólnie z Anglią i pozostałymi mocarstwami zachodnimi przeciwko Związkowi Radzieckiemu. A gdy Anglicy nie przyjęli tej propozycji, zagroził, że Anglia zginie z powierzchni ziemi. Związek Radziecki widzi w nim — tak samo zresztą jak on sam w sobie — symbol reżimu narodowosocjalistycznego. Czy można więc w tych warunkach brać pod uwagę jakiegokolwiek względy wobec Hessa? Poza tym — jak to zaznacza jego syn — Hess nie żałuje popełnionych przestępstw, nie uznaje ważności wyroku norymberskiego i nie życzy sobie ulaskawienia. Kampania wokół jego uwolnienia ma z całą pewnością zabarwienie polityczne. Jego uwolnienia pragną przede wszystkim ci nieoprawni, którzy do dziś dnia zaprzeczają zbrodniom narodowych socjalistów i nie chcą uznać sprawiedliwości Trybunału Norymberskiego. Czy więc Związek Radziecki może w ogóle dopuścić myśl o zwolnieniu takiego człowieka? Darowanie mu życia jest przecież szczytem humanitaryzmu. Na więcej względów nie zasługuje”¹⁷.

Barbara Bojarska

INTEGRACJA SYSTEMU BADAŃ EUROPY WSCHODNIEJ W STANACH ZJEDNOCZONYCH, KANADZIE I WIELKIEJ BRYTANII

1. UWAGI WSTĘPNE

W rozważaniach poświęconych zagadnieniu funkcjonowania, organizacji i roli „badań wschodnich” w RFN podkreśla się fakt współdziałania systemu *Ostforschung* z analogicznymi systemami badawczymi, aktywnymi na Zachodzie. Zwraca się uwagę na pewne przesunięcia akcentów w bieżących interpretacjach zachodnioniemieckich „badaczy Wschodu” pod wpływem ogólnych koncepcji wypracowanych w zachodnich systemach „sowieologii”, na modyfikacje zarówno wymowy politycznej, jak i metodologii tych badań prowadzonych w Niemczech Zachodnich. Jest to zjawisko zauważalne zwłaszcza w okresie ostatnich lat, przy czym niewątpliwie podstawową rolę odgrywają tu zmiany, jakie dokonały się w polityce państw zachodnich wobec krajów socjalistycznych, ogólne tendencje odprężeniowe, uznanie realiów politycznych na świecie przez Zachód itd. „Badania wschodnie” w RFN stanowią kontynuację prac prowadzonych w systemie *Ostforschung* od początków XX w. do r. 1945; cechowały się one silnie akcentowanym i istotnie kształtującym ich oblicze nacjonalizmem, który poprzez dostosowanie do wymogów chwili, tzn. przede wszystkim do programu „zimnej wojny”, stawał się istotą politycznej treści prowadzonych w tym systemie prac badawczych. Tak więc, sprzężenie obu elementów: tradycyjnego niejako dla *Ostforschung* nacjonalizmu oraz dyktowanego zapotrzebowaniem

¹⁷ Moskau: *Keine Nachsicht für Rudolf Hess*. „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 1 III 1975.

programu „zimnej wojny” antykomunizmu, było charakterystyczną cechą zachodnioniemieckich badań wschodnich aż do połowy lat sześćdziesiątych. Rozpoczęte już poprzednio modyfikacje, dokonujące się w obrębie „badań wschodnich” pod wpływem doktryn politycznych Zachodu, zbliżyły je do systemu podobnych badań, prowadzonych w innych państwach kapitalistycznych.

Kontynuując obserwacje rozwoju i zmian dokonujących się na obszarze *Ostforschung* w RFN¹ nie możemy pominąć tego elementu, tak istotnie oddziałującego na program „badań Wschodu” prowadzonych w Niemczech Zachodnich; jako ważny czynnik polityki kulturalnej Zachodu wobec państw socjalistycznych Europy wschodniej wymaga on odrębnego omówienia. Potrzeba zwrócenia uwagi na te problemy nabrała szczególnej wagi wobec nowych i — naszym zdaniem — dość istotnych faktów, jakie miały miejsce jesienią 1974 r. w Kanadzie, gdzie w miejscowości Banff w stanie Alberta zwołano międzynarodową konferencję naukową mającą ustalić nowe, zorganizowane formy współdziałania systemu „badań Europy wschodniej i ZSRR” w krajach kapitalistycznych, przy czym jako inicjatorzy i organizatorzy wystąpili, poprzednio już ze sobą współpracujący, badacze trzech państw: Stanów Zjednoczonych, Kanady i Wielkiej Brytanii. Można więc mówić o pojawieniu się i realizowaniu tendencji do zintegrowania „badań Wschodu” w trzech największych państwach anglosaskich, a także do zjednoczenia systemu tych badań w państwach zachodnich, wokół wymienionego wyżej „trójkąta”.

Ponieważ zaś charakter badań ZSRR i Europy wschodniej w tych państwach, ich program i metodologia oraz rola w życiu politycznym Zachodu jest inna niż w RFN, a także oddziałują one istotnie na zachodnioniemiecką *Ostforschung*, w cyklu studiów poświęconych tym problemom nie powinno — naszym zdaniem — zabraknąć rozważań na temat anglosaskich badań Europy wschodniej, zwłaszcza po ostatnich, ważkich zmianach organizacyjnych, integrujących te prace.

2. KONFERENCJA W BANFF, JEJ ŹRÓDŁA, CEL I TŁO POLITYCZNE

Konferencja w Banff zorganizowana w dniach 3-7 września 1974 r. była wydarzeniem o wymowie politycznej, której wagę doceniły władze Kanady, potwierdza to udział przedstawicieli rządu i władz państwowych, a wśród nich — sekretarza stanu w Kanadyjskim MSZ, Allana J. Mac Eachena. W przemówieniu wygłoszonym na otwarciu konferencji, zwrócił on uwagę na znaczenie Kanady jako inicjatora i konsekwentnego realizatora idei odprężenia oraz na jej rolę w przygotowaniach do Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Mówca poświęcił wiele miejsca rozważaniom na temat znaczenia „trzeciego koszyka” w polityce państw całego świata, wskazując na fakt, że wzrost roli nauki w procesie zbliżenia i wzajemnego poznania się państw o różnych systemach społeczno-politycznych, implikuje także znaczenie wiedzy o Europie wschodniej, czyniąc z niej ważny element polityki państw Zachodu wobec Europy socjalistycznej. Także konferencja w Banff — powiedział m. in. A. J. Mac Eachen — jest ważnym momentem w dokonującym się obecnie procesie wzajemnego poznawania swych stanowisk, możliwości, perspektyw rozwoju wymiany między Wschodem i Zachodem². Ten fragment wypowiedzi A. J. Mac

¹ Por. rozdział pt. *Współczesny charakter badań wschodnich w NRF* w książce T. S. Wróblewskiego, *Slawistyka w NRD i w NRF*. Poznań 1973, ss. 227-232 oraz cykl artykułów tegoż autora, poświęcony problematyce *Ostforschung* i slawistyki zachodnioniemieckiej, opublikowanych w „Przeglądzie Zachodnim” w latach 1964-1970.

² Por. *Address by The Secretary of State for External Affairs at the Banff 74 International Conference on Slavic Studies*. „Canadian Slavonic Papers, Revue Canadienne des Slavistes” Vol. XVI, No. 4 ss. 515-520.

Eachena zasługuje na uwagę, ze względu na wskazaną tu rolę, jaką odgrywają badania Europy wschodniej w ogólnym kształcie polityki państw zachodnich wobec obozu socjalistycznego; takie same akcenty pojawiają się bowiem ostatnio w enuncjacjach czołowych przedstawicieli *Ostforschung* w RFN. Chodzi tu mianowicie o interpretację „badań wschodnich” jako elementu sprzyjającego wzajemnemu poznaniu się Wschodu i Zachodu, jako czynnika pozytywnie oddziałującego na proces zbliżenia między obu blokami państw i bezpośrednio w nim uczestniczącego. Takie właśnie traktowanie prac systemu *Ostforschung* akcentowane jest ostatnio w RFN, przy czym wiele zjawisk składających się na aktualny charakter tych badań w Niemczech Zachodnich nie wydaje się uzasadniać takiej właśnie oceny *Ostforschung*. Jest to jednak temat odrębny, któremu poświęcić należy oddzielnie nieco uwagi.

Pierwsza Międzynarodowa Konferencja Studiów nad Związkiem Radzieckim, Europą wschodnią i Słowiańszczyzną (*First International Conference in Soviet, East European and Slavic Studies*) zwołana została do miasta Banff (Alberta) w Kanadzie przez cztery organizacje: Amerykańskie Stowarzyszenie Rozwoju Studiów Słowiańskich, Brytyjskie Uniwersyteckie Stowarzyszenie Sławistów, Brytyjskie Stowarzyszenie Narodowe Studiów nad Związkiem Radzieckim i Europą wschodnią oraz Kanadyjskie Stowarzyszenie Sławistów. W przygotowaniach do konferencji uczestniczyły także liczne organizacje naukowo-badawcze z innych krajów, liczne fundacje naukowe i placówki uniwersyteckie. Ten szeroki udział instytucji amerykańskich, kanadyjskich, brytyjskich, a także z innych krajów, wskazuje na duże znaczenie konferencji i docenianie wagi tego spotkania przez czynniki oficjalne wielu państw, a także przedstawicieli ich życia naukowego. Do spraw organizacyjnych wrócimy w dalszym ciągu opracowania, teraz zaś zwrócić należy uwagę na fakt udziału w organizacji konferencji szerokiego kręgu przedstawicieli życia politycznego i nauki trzech krajów anglosaskich oraz wielu państw zachodnich. W materiałach z konferencji poświęcono wiele miejsca omówieniu jej źródeł, sprawie przygotowań i kwestiom organizacyjnym³.

W końcu lat sześćdziesiątych zarysowała się ze szczególną siłą potrzeba współpracy międzynarodowej w zakresie badań nad Związkiem Radzieckim, Europą wschodnią i Słowiańszczyzną. W ciągu poprzednich dziesięciu lat powstało wiele nowych ośrodków, specjalizujących się w tej dziedzinie. Większość z nich powstała jednak na zasadzie przypadku i w związku z tym szereg z nich nie przetrwał dłuższego okresu. W następstwie braku pomocy finansowej, program badawczy znacznej ilości tych placówek nie mógł być w pełni wypełniony, wiele z nowo założonych instytucji badawczych popadło w trudności, hamujące realizację ich zamierzeń. Specyficznym elementem była tu np. rosnąca liczba absolwentów uniwersytetów, specjalistów w zakresie zagadnień wschodnioeuropejskich, których niemała liczba nie mogła już znaleźć pracy w istniejącej sieci placówek badawczych.

„Sytuacja ta — stwierdził jeden z mówców na konferencji — nie jest identyczna we wszystkich dyscyplinach i we wszystkich krajach zainteresowanych współpracą. Toteż uzasadnione ogólnie było dążenie do przeprowadzenia podstawowych zmian na tym polu i uznania za pilną potrzebę weryfikacji naszej działalności”⁴.

Podstawową kwestią stało się rzeczywiste zapotrzebowanie na badania z zakresu

³ Por. broszurę, obejmującą materiały dotyczące historii badań sławistycznych w Kanadzie, Stanach Zjednoczonych i W. Brytanii, wydaną z okazji konferencji „Banff '74” jako materiał kongresowy.

⁴ Por. A. Bromke, *International Cooperation in Soviet, East European and Slavic Studies*. „Canadian Slavonic Papers, Revue Canadienne des Slavistes” Vol. XVI, No. 4, s. 522.

problematyki radzieckiej, wschodnioeuropejskiej i słowiańskiej i sposób ich realizacji. Dodatkowo, co wielokrotnie podkreślano — był to problem podziału prac między różne dyscypliny, a także ośrodki badawcze różnych krajów. W takiej sytuacji, niezbędna stała się wymiana informacji i koordynacja zamierzeń w skali międzynarodowej.

Zmiany, jakie nastąpiły w traktowaniu badań wschodnioeuropejskich, realizowały się równolegle z poważnymi zmianami w sytuacji międzynarodowej, które, jak to określono na konferencji, spowodowały „kryzys wyobrażeń”. Uzasadniony był on tym, iż ewidentny rozwój badań nad ZSRR i Europą wschodnią na Zachodzie, zwłaszcza w naukach społecznych, miał miejsce w okresie „zimnej wojny”, toteż wiele osób prace te identyfikowało z konkretną „fazą polityczną i wraz z postępowaniem odprężenia między Wschodem i Zachodem uznano, iż nie będzie potrzeby kontynuowania tej działalności. Taki sposób myślenia zaważył niewątpliwie na decyzjach instytucji fundacyjnych, a zwłaszcza agend rządowych, odmawiających dalszej pomocy finansowej i poparcia. Kategorycznie odrzucamy ten typ argumentów, jako błędny. Przeciwnie, wierzymy, że wraz z poprawą klimatu międzynarodowego i rozwojem naszych kontaktów z państwami komunistycznymi, powstaje jeszcze większe zapotrzebowanie na specjalistów w zakresie problematyki radzieckiej i wschodnioeuropejskiej”⁵.

Rozwijając tę myśl prof. A. Bromke (Kanada) stwierdził również:

„Jesteśmy przekonani, że nasza wiedza może być konstruktywnie wykorzystana w przełamaniu dawnych barier w stosunkach między Wschodem i Zachodem. Jednocześnie chcemy spożytkować okazję dla rozwoju naszych kontaktów z naukowymi centrami świata komunistycznego. Chcielibyśmy zgromadzić jak najwięcej danych, w celu zweryfikowania, a gdzie to konieczne — poprawienia naszych konstatacji. A to również wymaga współpracy międzynarodowej”⁶.

Innym czynnikiem, jaki wpłynął na pojawienie się tendencji do połączenia inicjatyw w zakresie badań wschodnich w skali międzynarodowej, są kwestie natury metodologicznej. W latach sześćdziesiątych w naukach społecznych pojawiło się dążenie do prowadzenia badań komparatystycznych, gdyż tylko przez analizy porównawcze można właściwie ocenić i pojąć różnorodne, rozległe problemy współczesnego świata. Toteż, jak powiedziano na konferencji w Banff:

„Jeśli nauka ma się przyczynić do rozwiązania licznych ważnych problemów światowych, musi wyjść poza doświadczenia poszczególnych krajów, a także naszej cywilizacji i szukać bardziej uniwersalnych form życia społecznego. Wierzymy, że studia nad ZSRR i Europą wschodnią zajmą szczególne miejsce w szeroko pojętych badaniach komparatystycznych”⁷.

Niewątpliwie interesujące są wywody na temat ideologiczno-politycznych aspektów tych prac prowadzonych na Zachodzie, gdyż, jak to określono,

„eksperyment zastosowania tej samej ideologii i w zasadzie tego samego systemu politycznego i społeczno-ekonomicznego (tzn. socjalizmu — T.S.W.) przez różne państwa, w różnych częściach świata, z różnymi językami, kulturami i tradycjami przynosi bogactwo informacji, szczególnie interesujących dla humanistów”⁸.

⁵ Jw., ss. 522 - 523.

⁶ Jw.

⁷ Jw., s. 523.

⁸ Jw.

Współpraca międzynarodowa badaczy Europy wschodniej w krajach zachodnich rozpoczęta została współdziałaniem w trójkącie państw: Stany Zjednoczone — Kanada — W. Brytania. Spotkanie przedstawicieli Amerykańskiego Stowarzyszenia Rozwoju Studiów Słowiańskich i Kanadyjskiego Stowarzyszenia Sławistów zorganizowane 20 lutego 1970 r. w Columbus (Ohio), zajęło się oceną ogólnej sytuacji w zakresie badań słowiańskich i wschodnioeuropejskich w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Konkluzje tego spotkania były — jak to określono — „pesymistyczne”⁹. Mimo sąsiedztwa geograficznego, szerokich kontaktów osobistych i — w wielu przypadkach — podwójnego członkostwa obu stowarzyszeń, badacze tych państw nie posiadali wystarczającego rozeznania w pracach realizowanych przez partnerów. W celu naprawienia tej sytuacji i nawiązania bliższej współpracy obu stowarzyszeń, postanowiono zorganizować wspólną konferencję, a także zaprosić do współpracy ekspertów brytyjskich. Uzasadnieniem były tu tradycyjnie bliskie związki łączące naukowców Kanady i Stanów Zjednoczonych z W. Brytanią, nie tylko z uwagi na wspólny język i te same tradycje akademickie. Wielu badaczy amerykańskich i kanadyjskich studiowało, prowadziło badania, a nawet wykładało, na uczelniach brytyjskich; podobne więzi łączą naukowców brytyjskich z Kanadą i Stanami Zjednoczonymi. Ośrodki brytyjskie podjęły inicjatywę systematycznej współpracy, przyjęły zaproszenie i dwie organizacje — Brytyjskie Uniwersyteckie Stowarzyszenie Sławistów oraz Brytyjskie Towarzystwo Naukowe Studiów nad ZSRR i Europą wschodnią — włączyły się do współpracy w organizacji międzynarodowej, mającej odąd kierować wszelkimi przedsięwzięciami w zakresie współdziałania trzech państw w badaniach wschodnioeuropejskich. Komitet międzynarodowy, składający się z przedstawicieli wszystkich czterech stowarzyszeń, zebrał się po raz pierwszy w Ottawie w dniach 18-19 listopada 1971 r. Na spotkaniu tym podjęto decyzję o zorganizowaniu międzynarodowej konferencji badaczy Europy wschodniej w Banff (Kanada), w dniach 5-7 września 1974 r. Komitet międzynarodowy, jednoczący przedstawicieli 4 organizacji amerykańskich, kanadyjskich i brytyjskich, zebrał się ponadto trzykrotnie w Bowling Green (Ohio), w dniach 28-29 września 1972 r., w Nowym Jorku (20 kwietnia 1973 r.) oraz w Banff (w dniach 5-6 września 1973 r.). Na zebraniach tych przyjęto najważniejsze decyzje organizacyjne, powołano też mniejszą grupę roboczą, która odąd miała się zajmować realizacją zamierzeń komitetu. Grupa ta odbyła odrębne spotkania w Hamilton (Ontario), w dniach 7-8 grudnia 1973 r., w Detroit (4 kwietnia 1974 r.) i w Toronto (3 lipca 1974 r.). Zebrania te uzupełniały spotkania z naukowcami brytyjskimi w Londynie, w dniu 26 kwietnia 1973 r., 8 lutego 1974 r. oraz 21 maja 1974 r.¹⁰

Od początku działalności, Komitetem kierowało dwóch współprzewodniczących: prof. Adam Bromke z Kanady oraz prof. Don Rowney ze Stanów Zjednoczonych. Koordynatorem prac komitetu został prof. Roger Kanet, odpowiedzialnymi za sprawy współpracy z Europą zachodnią — prof. Charles Drage oraz Fred Singleton, a za kwestie współpracy ze Związkiem Radzieckim i Europą wschodnią — prof. Carter Elwood. Z innych członków komitetu wymienić trzeba: prof. Bohdana Harasymiwa, prof. Juliana Laychuka, prof. George Kalboussa, sekretarza Amerykańskiego Stowarzyszenia Rozwoju Studiów Słowiańskich i Petra Potichnyja, sekretarza Kanadyjskiego Stowarzyszenia Sławistów, którzy zapewniali stały kontakt z egzekutywami obu organizacji¹¹.

⁹ Por. przypis 3 oraz A. Bromke, *International Cooperation in Soviet, East European and Slavic Studies*, ss. 523-525.

¹⁰ Wszystkie dane jw.

¹¹ Jw.

Między czterema reprezentowanymi w Komitecie organizacjami ustanowiono stałe kontakty robocze. W trakcie prac komitetu zebrano odpowiednią ilość informacji o ZSRR, Europie wschodniej i studiach słowiańskich, prowadzonych w trzech współpracujących państwach; stały się one podstawą planów dalszej działalności. Od początku istnienia komitetu jednoczącego przedstawicieli Stanów Zjednoczonych, Kanady i Wielkiej Brytanii, uznano za potrzebne i wskazane nawiązanie szerokiej współpracy z naukowcami całego świata. Stąd przede wszystkim zabiegano, by w konferencji w Banff wzięli udział badacze z wszystkich państw, w których prowadzi się prace w dziedzinie studiów wschodnioeuropejskich.

Pierwszym krokiem na tej drodze było nawiązanie przez komitet kontaktów z 5 narodowymi organizacjami, które nie są w nim reprezentowane, a mianowicie: z Australijskim i Nowozelandzkim Stowarzyszeniem Słowistów, Australijsko-Nowozelandzkim Komitetem do Badań nad ZSRR i Europą wschodnią, z *Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde*, z Holenderskim Stowarzyszeniem Słowistów i japońską organizacją *Oa Kyokai*. We wszystkich przypadkach zaproszenie do współpracy z komitetem międzynarodowym zostało przyjęte pozytywnie. W państwach, w których nie funkcjonują organizacje tego typu, z inicjatywy komitetu powstały komisje uczestniczące w pracach organizacyjnych komitetu, a zwłaszcza w przygotowaniach konferencji „Banff'74”. Były to przede wszystkim: Francja, Grecja i Izrael, a także Austria i Szwecja¹². Inną formą międzynarodowej działalności komitetu było nawiązanie kontaktów z poszczególnymi naukowcami z różnych krajów, którzy w większości przyłączyli się do prac komitetu. Dzięki tym zabiegom, w konferencji w Banff uczestniczyli przedstawiciele wszystkich wymienionych krajów, w tym — duża delegacja naukowców francuskich, z którymi zwłaszcza slawiści kanadyjscy z Quebecu utrzymują tradycyjnie bliskie związki.

Na konferencji w Banff licznie reprezentowani byli również badacze zachodniemieccy. Witając delegację RFN, A. Bromke powiedział m. in.:

„Chciałbym przekazać również słowa gorącego powitania dla naszych kolegów z Niemiec Zachodnich, państwa, gdzie studia słowiańskie i wschodnioeuropejskie mają długą tradycję. Cenną współpracę nawiązaliśmy już z *Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde*. Mam nadzieję, że „Banff'74” będzie okazją do jeszcze większego jej zacieśnienia”¹³.

W „Banff'74” uczestniczyli także badacze Europy wschodniej z Nowej Zelandii, Australii, Indonezji, Japonii i Korei Południowej, a także z Afryki i Ameryki Łacińskiej, gdzie — jak to podkreślono — „studia słowiańskie i wschodnioeuropejskie są stosunkowo młode, ale wiele prac tam prowadzonych zapowiada się bardzo obiecująco”¹⁴.

Dużo uwagi poświęcono podczas konferencji młodym pracownikom naukowym, wokół których starano się stworzyć szczególnie korzystną i życzliwą atmosferę.

Konferencja w Banff oparta była na pomocy finansowej i organizacyjnej Fundacji Forda, „z uwagi na starą tradycję dużego zainteresowania tej fundacji badaniami wschodnioeuropejskimi”, oraz Alberta Public Affairs Bureau, Aster Foundation, British Council, Canada Council, Kanadyjskiej Komisji UNESCO, Wydziału Spraw Zagranicznych Rządu Kanady, francuskiego MSZ, International Research and Exchanges Board, Biura Ministra dla Spraw Multikulturowych (Kanada) i Uni-

¹² Jw.

¹³ A. Bromke, *International Cooperation...*, s. 526.

¹⁴ Jw.

wersytetu w Calgary. Wśród uczelni współpracujących z komitetem międzynarodowym w organizacji konferencji znalazły się uniwersytety: Bowling Green, Carleton, Columbia, Mac Master, Ohio i Illinois¹⁵.

Odrębną kwestię, związaną z szeroko rozwijanym hasłem współpracy międzynarodowej i zbliżenia między Wschodem i Zachodem, jest udział w konferencji „Banff’74” naukowców z Europy wschodniej. W różnych wypowiedziach kongresowych podkreślano ten fakt wielokrotnie. Oceniano go jako najlepszy przykład „nowego ducha” w badaniach wschodnioeuropejskich, nowej koncepcji tych prac, które mają służyć wzajemnemu poznaniu się i zbliżeniu a nie — jak do niedawna — „konfrontacji” obu bloków. Tak np. prof. A. Bromke stwierdził m. in.:

„Może paść pytanie, dlaczego konferencja w Banff jest przeznaczona przede wszystkim dla naukowców zachodnich. Była to uzgodniona decyzja komitetu międzynarodowego. W pierwszym stadium rozwijającej się współpracy międzynarodowej świadomie postępowaliśmy w kierunku jej ograniczenia. Wiedzieliśmy, że próba ogarnięcia zbyt wielu elementów od razu może działać hamująco, a więc przeciwnie, zaczynając od małej liczby państw i stopniowo rozwijając nasze kontakty, możemy zyskać więcej.

Uznaliśmy i nadal zajmujemy to stanowisko, że istnieje obiektywna potrzeba współpracy między naukowcami wszystkich, poza ZSRR i krajami Europy wschodniej (podkr. — T.S.W.) krajów, gdzie prowadzi się działalność na naszym polu. Nie jest ona konieczna ze względów politycznych, choć polityka jest jej częścią. Potrzeba współpracy wypływa ze względów geograficznych.

Faktem jest, że badania ZSRR i Europy wschodniej prowadzone poza tym obszarem, mają zasadniczo odmienny charakter od prac realizowanych w państwach Europy wschodniej. Na obszarze od Oxfordu, przez Nowy Jork, Paryż, Toronto, Monachium po Tokio spotykamy się z wieloma wspólnymi problemami. Wymiana informacji między nami jest pożądana sama w sobie. Niemniej, trzeba to szczególnie podkreślić, nigdy nie uznawaliśmy konferencji w Banff jako zamkniętej. Przeciwnie, od początku przewidywaliśmy szeroki udział w niej naukowców z ZSRR i Europy wschodniej [...] Jestem wyjątkowo usatysfakcjonowany, że nasze wysiłki powiodły się. Nasi koledzy radzieccy i wschodnioeuropejscy [...] odpowiedzieli pozytywnie na nasze zaproszenie. Mamy wśród nas delegację Akademii Nauk ZSRR, referat oceniający naszą pracę z perspektywy Europy wschodniej wygłosi prof. J. Szczepański z PAN. Mamy wśród nas naukowców z Bułgarii, Polski, Rumunii i Jugostawii. Chciałbym ich serdecznie pozdrowić”¹⁶.

Komitet międzynarodowy, który organizacyjnie i merytorycznie przygotował konferencję „Banff’74” opracował także plany poszukujące nowych form, bardziej systematycznej wymiany i współpracy międzynarodowej. Kilka oddzielnych punktów tego programu przewidział także porządek obrad na konferencji w Banff. I tak m. in. odbyło się spotkanie przedstawicieli strony amerykańskiej, brytyjskiej i kanadyjskiej, w celu przedyskutowania dalszych planów, koordynujących badania Europy wschodniej w tych trzech państwach. Zorganizowano naradę wydawców wszystkich periodyków, poruszających zagadnienia wschodnioeuropejskie i słowiańskie na Zachodzie. Spotkanie przedstawicieli wszystkich stowarzyszeń uczestniczących w konferencji w Banff odbyło się ostatniego dnia konferencji. Celem spotkania było przedyskutowanie planów przyszłej kooperacji i powołanie stałego Mię-

¹⁵ Por. przypis 9 oraz A. Bromke, *International Cooperation...*, s. 527.

¹⁶ Por. A. Bromke, *International Cooperation...*, ss. 527 - 528.

dzynarodowego Komitetu Badań nad ZSRR i Europą Wschodnią. W spotkaniu uczestniczyło po dwóch przedstawicieli towarzystw naukowych z danego kraju, w wypadku braku towarzystw, do funkcjonującego komitetu współpracy z Komisją Międzynarodową delegowani byli reprezentanci tych krajów. Ponadto w spotkaniu uczestniczyli także obserwatorzy z czterech krajów. Tak więc, ogółem, brały w nim udział 33 delegacje i wyżej wymienieni obserwatorzy¹⁷.

W rzeczywistości idea powołania stałego komitetu międzynarodowego badań wschodnioeuropejskich podjęta została już wcześniej. W dniach 18 - 19 maja 1974 r. zorganizowano w Oxfordzie spotkanie informacyjno-przygotowawcze. Uczestniczyło w nim 24 uczonych, reprezentujących 12 krajów. Na spotkaniu tym powołano dwie grupy robocze, których zadaniem było: opracowanie statutu stałego komitetu międzynarodowego oraz utworzenie stałego sekretariatu tego komitetu na uniwersytecie w Glasgow. Obie grupy poddały dyskusji swe zalecenia na posiedzeniu organizacyjnym komitetu, które odbyło się po zakończeniu konferencji w Banff. Na posiedzeniu tym rozpatrzono także kwestię udziału w podobnej do „Banff '74” konferencji międzynarodowej, organizowanej przez badaczy RFN w r. 1980. Przyjmując zaproszenie strony zachodniemieckiej, uznano za wskazane stałe informowanie uczestników o przygotowaniach do niej oraz o dalszych planach, dotyczących międzynarodowej współpracy w dziedzinie badań Europy wschodniej, Słowiańszczyzny i Związku Radzieckiego¹⁸.

3. WNIOSKI

Przegląd prac konferencji nasunąć może pewne refleksje natury ogólnej. Konferencja w Banff jest bowiem nie tylko jednorazowym spotkaniem przedstawicieli systemów „badań wschodnich” w różnych krajach Zachodu, lecz także przykładem nowych dążeń, jakie pojawiły się na obszarze tych badań, tendencji zmierzających do zintegrowania prac badawczych nad ZSRR i Europą wschodnią w jeden system, w którym prace te przebiegałyby w sposób skoordynowany i planowy.

Innym ważnym elementem pojawiającym się w dziedzinie badań wschodnich jest nowy aspekt polityczno-ideowy dążeń integracyjnych. Chodzi tu głównie o dostosowanie ich do bieżącej sytuacji politycznej, do programu pokojowego współistnienia, do haseł zbliżenia i wzajemnego poznania państw i społeczeństw różnych ugrupowań politycznych i regionów geograficznych. Tak więc, dążeniem inicjatorów nowych form współpracy w dziedzinie badań wschodnioeuropejskich jest wpojenie przekonania, że celem ich jest nie „konfrontacja” postaw, celów i zamierzeń, ale właśnie „zbliżenie i wzajemne poznanie”. Do udziału w konferencji w Banff zaproszono przedstawicieli ZSRR, Polski i innych socjalistycznych krajów Europy wschodniej, niemniej w wypowiedziach badaczy zachodnich pojawiły się stwierdzenia jednoznacznie wyłączające państwa socjalistyczne z realizowanej współpracy, z uwagi na jak to określono — „odmienny charakter” badań prowadzonych w tych państwach.

Nasuwa się pytanie, w jakim stosunku pozostają te nowe tendencje wobec tez lansowanych poprzednio na obszarze badań wschodnioeuropejskich, realizowanych w państwach zachodnich, i do ogólnego programu tych badań prowadzonych dawniej. Problemem tym zajął się w swym referacie wygłoszonym na konferencji w Banff

¹⁷ Por. materiały dotyczące konferencji w Banff w „Canadian Slavonic Papers, Revue Canadienne des Slavistes” Vol. XVI, No. 4; A. Bromke, *International Cooperation...*, ss. 528 - 529.

¹⁸ Jw.

przedstawiciel PAN, prof. J. Szczepański, który podkreślił, że nie można mieć iluzji co do istotnych zmian w polityczno-ideologicznej wymowie badań wschodnioeuropejskich prowadzonych w państwach zachodnich. Zbyt silnie ciąży na nich schematy i stereotypy interpretacyjne, wywodzące się z poprzedniego okresu tych prac, zbyt mocno uwzględnia się w nich aspekt polityczny. Niemniej, należy oczekiwać, że wobec zmian ogólnych zasad polityki między Wschodem i Zachodem, rola nauki w procesie „przejścia od konfliktu do pokojowego współistnienia, a od pokojowego współistnienia do konstruktywnej współpracy” będzie rosła. Dotyczyć to powinno także systemu badań Europy wschodniej¹⁹.

Należy się jednak zastanowić nad jeszcze jednym aspektem przedstawionych wyżej kwestii. Niezależnie bowiem od wygłaszanych w czasie obrad konferencji w Banff deklaracji, doszło tam do wydarzenia niezwykle ważnego, a mianowicie do powstania zorganizowanych form, prowadzonych dotąd w zasadzie żywiołowo, badań ZSRR i Europy wschodniej w państwach kapitalistycznych. Tak więc dokonał się fakt, który nie miał miejsca w okresie szczególnego zapotrzebowania na politycznie zaangażowane „badania wschodnie”, w czasie „zimnej wojny”. Zintegrowanie systemu tych badań w państwach anglosaskich i rozszerzenie ich współpracy na, praktycznie, cały obszar świata kapitalistycznego, a nawet tzw. trzeci świat, powinno budzić nie tylko szereg refleksji. Winno także zwrócić zaostrzoną uwagę na przemiany dokonujące się na obszarze badań wschodnioeuropejskich w różnych częściach świata, ze względu na ich rolę polityczną. Postaramy się wrócić do tego problemu, traktując powyższe uwagi jako spostrzeżenia wstępne, nie pretendujące do wymiaru szerszej analizy przedstawionych kwestii.

Tadeusz Seweryn Wróblewski

¹⁹ Por. J. Szczepański, *Eastern European Studies in the West as Seen from Eastern Europe*. „Canadian Slavonic Papers, Revue Canadienne des Slavistes” Vol. XVI, No. 4, ss. 530 - 538.